

Супрун Микола Олексійович,
доктор педагогічних наук, професор
кафедри психокорекційної
педагогіки Національного
педагогічного університету імені
М. П. Драгоманова
Пахомов Ілля Володимирович,
начальник циклу психолого-
педагогічних дисциплін
Білоцерківського центру підвищення
кваліфікації персоналу Державної
кримінально-виконавчої служби
України

ОСОБЛИВОСТІ ДУХОВНОГО ВИХОВАННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ТА ПЕРСОНАЛУ ДЕРЖАВОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У наші дні, як ніколи раніше, перед Церквою стоїть надзвичайно важке завдання місіонерського служіння серед усіх прошарків сучасного суспільства, особливо серед тих, хто з різних причин опинився в місцях позбавлення волі – у тюрмах і колоніях. Протягом століть Церква мала унікальний вплив на реалізацію пенітенціарної функції держави. У нинішніх умовах реформування пенітенціарної системи України Церква відіграє провідну роль у становленні пенітенціарної ідеї, яка засвідчує відмову від виконання покарань через кару, адже поняття «пенітенціарний» походить від латинського слова «poenitentia», що означає – каяття – внутрішнє самоочищення, тобто виправлення через покаяння.

Служіння Церкви у тюрмах носить переважно духовний характер, а не соціально-побутовий, його ціль – спасіння і визволення в'язня через покаяння. Образ розсудливого розбійника виявляє приклад цього покаяння. Його хресні узи й скорботи послужили до переосмислення минулого злочинницького життя і ввели першим у райські обителі. Ідея виправлення, як одне з завдань щодо засуджених, розвилася з християнської заповіді

відвідувати в'язнів і піклуватися про спасіння душ грішників. Під виправленням розуміється внутрішнє переродження, перетворення злої волі в добру, гріховної в добродіє. Засобом внутрішнього переродження є Святе Письмо і морально-релігійні настанови.

Християнське богослов'я, яке охоплює всі сторони життя православних християн, не залишає без уваги засуджених у в'язницях. Бог премудро попускає бути в'язницям. Через зовнішні утиски Господь лікує душі в'язнів. Тілесні узи сприяють пробудженню безцінних людських душ від гріховного сну. Так, позбавлення або обмеження волі дає людині, що поставило себе поза суспільством, можливість переоцінити власне життя, щоб повернутися на свободу внутрішньо очищеним. Як лікар малими дозами отрути лікує тіло людини, так і Господь, Премудрий Лікар душ і тілес наших, рятує людське єство шляхом поміщення грішника в темницю.

Християнин розуміє, що він знаходиться у в'язниці не випадково, а за Промислом Божим. Людина аналізує своє колишнє життя, кається перед Богом у вчинених гріхах, прагне очистити свою душу покаєнням, стати краще і чистіше самому, допомогти тим, хто поруч, хто відчуває ще більш нестерпні скорботи. Безвинно засудженим узи служать до ще більшої слави. Господь Ісус Христос, вказуючи на справи милосердя, які ведуть у Царство Отця Небесного, на видному місці ставить відвідування ув'язнених, і, навпаки, неувага до цього боргу любові стосовно братів, які потрапили до в'язниці, є упущенням, за яке загрожує відчуженням від числа синів Царства і вічною мукою. На Страшному Суді Господь Ісус Христос запитає кожную людину: «В темниці був, і ви прийшли до Мене?» (Мф. 25, 36).

«В темниці був, і ви прийшли до Мене», – скаже Цар Слави одним, вказуючи їм вступити в спадщину дарованого їм Царства. «В темниці був, і не прийшли до Мене» (Мф. 25, 43), скаже іншим, відсилаючи їх у вогонь вічний, уготований дияволу і ангелам його. На питання тих і інших, коли Він був у в'язниці, щоб вони могли б послужити Йому, Цар відповість одним: «Так як і ви зробили це одному з цих братів Моїх менших, то зробили Мені»

(Мф. 25, 40), і іншим: «Так як ви не зробили це одному з цих менших, то не зробили Мені» (Мф. 25, 45). Господь всяке участь у полегшенні важкого становища в'язнів, всяке добре діло для них відносить до Себе Самого, і навпаки, гнівається, коли зустрічає холодність і жорстокість до них, бо бачить в цьому неувага і образу Себе. Господь дає віруючим в Нього найсильніший мотив бути милосердними по відношенню до в'язнів.

Покликання знедолених і порятунок тих, що гинуть, становить для Господа істотну частину прийнятого Ним на себе служіння. Бо «Син Людський прийшов, щоб спасти загине» (Мф. 18,11). І занепалі люди, близькі до погибелі, за Його словами, становлять предмет Його особливої дбайливості: «Бо Я прийшов кликати не праведників, а грішників до каяття» (Мф. 9,13), «Немає волі Отця вашого Небесного, щоб загинув один із цих малих» (Мф. 18,14), «На небі радітимуть більш за одного грішника, що кається, аніж за дев'яносто дев'ятьох праведників, що не мають потреби в каятті» (Лк. 15, 1–10).

Церква ніколи не забувала, що у кожного ув'язненого є душа, яка так дорога для Господа, що Він для спокутування її благоволив пролити Свою безцінну Кров. Навіть якщо гріх глибоко проник у душу, він не може зовсім зіпсувати її, і в душі злочинця, навіть у зятятого рецидивіста, завжди знайдеться щось, що може викликати співчуття до себе: зло не може знищити в душі всі задатки добра, вкладені в неї Творцем.

У літургійному житті Церкви, у її богослужінні відображена молитовна турбота про духовне спасіння тих, хто знаходяться у в'язницях, хто позбавлений волі. Літургійне поминання в'язнів означає, що вони члени Тіла Христового. Кожен раз в храмі на вечірньому, ранковому богослужінні та Літургії молитовно возносяться прохання: «О плавающих, путешествующих, недугующих, страждующих, плененных, и о спасении их, Господу помолимся», – вимовляє священнослужитель. В деякі дні року у всіх

православних храмах буває особливе моління про в'язнів: «Помяни, Боже, на судилище, и в рудах, и в заточении...» (Чин Літургії Василя Великого)¹.

Під час читання щоденного ранішнього та вечірнього молитовного правила православні християни також моляться за в'язнів: «Спаси, Господи, и помилуй сушая в болезни и в печалях, бедах же и скорбях, обстояниях и плененных, темницах же и заточении изрядно же в гонении», «Помяни, Господи, братий наших плененных и избави их от всякого обстояния»².

В Требнику Православної Церкви є спеціальна служба «О в темницах и в заточении сущих многих, или о едином». Тут для Літургії зазначені: особлива молитва на проскомідії, додаткове прохання на великій ектенії, особливі тропар і кондак після малого входу, читання з Діянь Апостолів (зачало 29 (гл. 12, ст. 1–11) і Євангелія від Іоанна (зачало 31 (гл. 8, ст. 31–36), додаткові прохання на сугубій ектенії і відповідний причастен³.

Церковні піснеспіви свідчать про те, що ув'язнені мають заступників в особі багатьох угодників Божих і самої Пресвятої Богородиці. Так, в Акафісті Покрову Божої Матері ми чуємо: «Радуйся, неусыпающая Попечительнице во узах и темнице сидящих» (ікос 10)⁴.

В Акафісті до великомученика Георгія християни звертаються такими словами: «Яко и в темничном заточении не преставал еси молитвенно бодрствовать» (кондак 9)⁵.

В Православній гімнографії відображені і конкретні випадки допомоги святих угодників в'язням. Так, в Акафісті святому і праведному Симеону Богоприїмцю співають: «Спасти хотяй от заключения и уз праведного Петра Афонского, яве предста Богоприимец в темнице, со святителем Христовым

¹ Служебник в 2-х частях. Ч.1. – М.: Изд-во Московской Патриархии, 1991. – С. 14.

² Православный молитвослов и псалтирь. – М.: Изд-во Свято-Данилова монастыря, 1995. – С. 20, 39.

³ Требник дополнительный. – Псков: Изд-во Псково-Печерского монастыря, 1994. – С. 315–318.

⁴ Акафист Покрову Пресвятой Богородицы /Акафисты, читаемые в болезнях, скорбях и особых нуждах. – М.: Изд-во Свято-Данилова монастыря, 1997. – С. 131.

⁵ Акафист святому великомученику Георгию Победоносцу / Акафисты, читаемые в болезнях, скорбях и особых нуждах. – М.: Изд-во Свято-Данилова монастыря, 1997. – С. 382.

Николаем... Тем же удивися преподобный чудному видению сему, изведен же был из темницы, радуясь возопи Богу: Аллилуйя» (кондак 10)⁶.

Особливим покровителем і молитовником за в'язнів є святий Миколай Чудотворець (помер у 345 році). Святий сам переніс ув'язнення під час гоніння на Церкву Христову при імператорі Діоклетіані. Християни звертаються до святого Миколая Чудотворця зі словами: «Радуйся, от уз и пленения свободядай» (ікос 10)⁷.

Серед великого сонму святих є угодниця Божа, в самому найменуванні якої відображено її подвиг служіння ув'язненим. Це свята великомучениця Анастасія Узорішительница, яка «тайно оболкшися во одежды нищих, вхождаше в темницы послужити исповедникам Христовым» (ікос 2), «восприяла еси подвиг преходити из града в град, посещающе во узах сидящих» (ікос 7)⁸.

Кожен член Церкви повинен усвідомлювати себе в'язнем гріха. На вечірні ми чуємо слова пророка Давида: «Виведи з темниці душу мою» (Пс. 141, 8). Ці слова кожен член Церкви промовляє від себе особисто. Після гріхопадіння в особі Адама і Єви всі люди потрапили під владу гріха і ув'язнені в узи пристрастей, а після смерті тілесної – в пекельну в'язницю. Тільки після спокутного подвигу Господа нашого Ісуса Христа люди, які прагнуть спасіння, через залучення до плодів цього подвигу отримують волі від кайданів і в'язниці смерті духовної. У цій молитві ми просимо визволити нас з цього ув'язнення.

В місцях ув'язнення народжувалися високі зразки молитви. Так, молитва царя Манасії, яка читається під час великого повечір'я, була складена ним, коли він перебував у полоні у Вавилоні (2 Пар. 33,11). «Слячен есмь многими узами железными, согреших, Господи, согреших, и беззакония

⁶ Завалий В. И., Яковлев М. В. Для душевного спасения узника / В. И. Завалий, М. В. Яковлев. – К.: Изд-во Киево-Печерской Лавры, 1998. – С. 31.

⁷ Акафист святому Николаю / Православный молитвослов и псалтирь. – М.: Изд-во Свято-Данилова монастыря, 1995. – С. 116,121.

⁸ Завалий В. И., Яковлев М. В. Для душевного спасения узника / В. И. Завалий, М. В. Яковлев. – К.: Изд-во Киево-Печерской Лавры, 1998. – С. 40, 45.

моя аз вем: но прошу, моляся, не погуби мене со беззаконьми моими... ниже осудиши мя в преисподних земли. Зане Ты еси, Боже, Бог кающихся, и на мне явиши всю благодсть Твою»⁹.

Преподобний Максим Грек, перебуваючи в ув'язненні в Йосипо-Волоколамському монастирі, написав вугіллям на стінах келії канон Святому Духу¹⁰.

Служба всім святим, яка відбувається в першу неділю Петрова посту, була наповнена багатьма молитовними піснями, які написані святителем Афанасієм (Сахаровим) у Володимирській в'язниці¹¹.

Коли люди під час Причастя підходять до Святої Чаші, вони моляться: «Приими убо и мене, Человеколюбче Господи, яко разбойника» (молитва Василя Великого, 1-ша), «Но яко разбойник исповедаю Тя: помяни мя, Господи, во Царствии Твоем»¹².

Таким чином, літургійне богослов'я, яке охоплює всі сторони життя православних християн, не залишає без молитовної уваги і в'язнів, яким в духовному сенсі воно вчить уподібнюватися і всіх людей. Вже в Євангелії нам заповідано відвідувати ув'язнених. Ставленням до цієї заповіді визначається доля людини в майбутньому вічному житті. Через серця ув'язнених Господь дивиться на серце кожного з нас, як ми ставимося до цих скривджених, зламаних і скалічених духовно людей.

Останнім часом діяльність Церкви у виправних установах здобуває усе більш системний і стійкий характер. Наявність великої кількості засуджених, що потребують духовної підтримки священнослужителями, зростання ролі релігії в повсякденному житті виправних установ вимагає продовження і зміцнення співробітництва між Церквою і адміністрацією установ. У той же

⁹ Часослов. – М.: Изд-во Московской Патриархии, 1980. – С. 201.

¹⁰ Канон Святому Духу / Каноны Православной Церкви. – М.: Изд-во Свято-Данилова монастыря, 2001. – С. 121.

¹¹ Афанасий (Сахаров), еп. Служба всем святым, в земле русской просиявшим / Афанасий (Сахаров), еп. – М.: Благовест, 1995. – С. 10.

¹² Последование ко Святому Причащению / Православный молитвослов и псалтирь. – М.: Изд-во Свято-Данилова монастыря, 1995. – С. 135; 147–148.

час, чим більше накопичується досвід спільної діяльності, тим ясніше висвітлюються недоліки, що істотно знижують ефективність православної місії в місцях позбавлення волі. Відродження споконвічних традицій душпастирської опіки в місцях позбавлення волі позитивно впливає на морально-психологічну обстановку в них, сприяє установленню взаємовідносин партнерства між персоналом і засудженими у справі їх виправлення та морального виховання.

Тому темою нашого дослідження було визначення особливостей духовного виховання засуджених та персоналу ДКВС України.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання діяльності священнослужителів (капеланів) в органах і установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України» від 14 травня 2015 року №419-VIII передбачає душпастирську опіку не тільки засуджених та осіб, взятих під варту, але й персоналу ДКВС України.

9 липня 2009 року відкрилася нова сторінка у взаємодії Церкви та ДКВС України: рішенням Священного Синоду був створений його новий структурний підрозділ – Синодальний відділ у справах пастирської опіки пенітенціарної системи, головними завданням якого є координація діяльності тюремних священників в Україні, спрямованої на духовне виховання засуджених та персоналу. Відділ розташований у Свято-Успенській Києво-Печерській Лаврі. Головою відділу є протоієрей Віктор Яценко.

З моменту створення співробітники цього відділу регулярно проводять релігійні заходи в місцях позбавлення волі в різних областях України. Пріоритетними напрямками духовно-пастирської роботи є місія у виховних і жіночих колоніях. Також вони беруть участь у всеукраїнських та міжнародних зустрічах з питань тюремного служіння, конкурсах тюремного мистецтва і поезії, зустрічах з питань духовно-пастирської опіки з православними тюремними капеланами з інших країн.

Зальна кількість персоналу ДКВС України перевищує 37 тис. осіб, духовне виховання їх може проводитися в рамках виховної роботи з персоналом, яка регламентується Положенням про організацію виховної та соціально-психологічної роботи з персоналом ДКВС України, затвердженим наказом Державної пенітенціарної служби України від 07.07.2011 №221. Згідно Положення, виховну роботу в установах ДКВС України організовує старший інспектор з виховної та соціально-психологічної роботи з персоналом.

Основними складовими виховної роботи з персоналом є:

- морально-психологічне забезпечення службової діяльності;
- забезпечення дотримання законності і службової дисципліни, профілактика правопорушень і надзвичайних подій;
- інформаційне забезпечення;
- культурно-виховна і просвітницька робота;
- соціально-психологічна робота.

До кожного з цих напрямків виховної роботи з персоналом можуть залучатися представники Церкви.

До заходів моральної підготовки персоналу можуть залучатися душпастирі, які можуть проводити бесіди на духовну тематику, консультування з особистих питань, молебні з нагоди державних та відомчих свят. Це сприятиме вихованню персоналу в дусі патріотизму, почуття любові до своєї Батьківщини, ДКВС України, народної культури, традицій, святинь, духовної та психологічної готовності виконувати свої обов'язки, формування у них моральних принципів поведінки в умовах несення служби.

Також священнослужителі можуть залучатися до психологічної підготовки персоналу, закликати їх до сумлінного виконання службових обов'язків навіть в екстремальних ситуаціях. Це може сприяти формуванню у персоналу психологічної стійкості, тобто якостей, які посилюють здатність виконувати завдання в умовах режимних обмежень, успішно переносити найсуворіші випробування, будь-які моральні і фізичні навантаження, у

критичні моменти не втрачати самовладання, проявляти стійкість, мужність і відвагу, діяти в складній обстановці вміло і активно.

Крім того, священнослужителі можуть внести свій вклад в забезпечення дотримання законності і службової дисципліни, профілактики правопорушень і надзвичайних подій. Вони можуть закликати працівників до сумлінного виконання Закону, насамперед Закону Божого, що сприятиме формуванню і розвитку у персоналу особистої відповідальності за свідоме виконання вимог законів України, Присяги, наказів керівництва, службових обов'язків, досягнення такого рівня правосвідомості, який забезпечуватиме своєчасне, повне і якісне вирішення поставлених завдань.

Також душпастирі можуть залучатися до інформаційного забезпечення персоналу, які в ході духовних бесід можуть формувати у нього любов до Батьківщини, громадянську свідомість та відповідальність.

До культурно-просвітницької роботи з персоналом також можуть залучатися священнослужителі, які можуть проводити регулярні інформування з нагоди релігійних свят, організовувати паломництва до релігійних святинь. Це сприятиме формуванню у персоналу високої духовної культури і моральних якостей, почуття патріотизму, вірності традиціям українського народу і задоволення їх естетичних потреб через впровадження культурно-просвітницьких заходів та організацію дозвілля.

Паломництва до релігійних святинь активно проводяться Церквою. Кожна Єпархія співпрацює з місцевими органами та установами виконання покарань, персонал яких має змогу відвідати та вклонитися православним святиням: храмам, монастирям, чудотворним іконам.

Також персонал ДКВС України мав можливість прикластися під час Всеукраїнських хресних ходів до шанованих християнських святинь. Перший проходив з 8 травня до 8 червня 2011 року, коли працівники мали можливість прикластися до мощей святої великомучениці Анастасії Узорішительниці. Наступний хресний хід відбувся з 1 жовтня до 7 грудня 2012 року з часткою

Чесного і Животворящего Хреста Господнього і мощами святих рівноапостольних царів Костянтина і Єлени.

Також священнослужителі можуть внести позитивний внесок у соціально-психологічну роботу з персоналом. Вони можуть здійснювати духовний супровід як самого персоналу, так і членів їхніх сімей (проведення богослужінь, Таїнств, треб, молебнів, духовне консультування тощо).

Крім роботи з персоналом ДКВС України, представники Церкви здійснюють також душпастирську опіку засуджених та осіб, взятих під варту, які знаходяться в місцях позбавлення волі, кількість яких перевищує 60 тис. осіб.

Церква здійснює душпастирську опіку різних категорій засуджених та осіб, які тримаються під вартою: чоловіків та жінок, неповнолітніх та дорослих, засуджених до обмеження, позбавлення та довічного позбавлення волі. Кожна категорія засуджених та осіб, які тримаються під вартою, потребує особливого підходу з боку священнослужителя.

Серед форм душпастирської опіки засуджених та ув'язнених найбільш ефективними є:

- відвідання богослужінь та інших релігійних заходів, які проводять священнослужителі (капелани);
- участь у заходах пізнавальної спрямованості, навчання у школі духовної просвіти;
- перегляд кіно-, відеофільмів та телепередач, прослуховування радіопередач релігійного характеру;
- ознайомлення з релігійною пресою (організація передплати на періодичні релігійні видання);
- відвідання бібліотеки для читання духовної літератури;
- участь у заходах добровільного благоустрою культових приміщень та прилеглих до них територій;
- художньо-прикладна та літературна релігійна творчість.

Засуджені мали можливість прикластися під час Всеукраїнських хресних ходів до шанованих християнських святинь. Перший проходив з 8 травня до 8 червня 2011 року, коли працівники мали можливість прикластися до мощей святої великомучениці Анастасії Узорішительниці. Наступний хресний хід відбувся з 1 жовтня до 7 грудня 2012 року з часткою Чесного і Животворящего Хреста Господнього і мощами святих рівноапостольних царів Костянтина і Єлени.

Стало доброю традицією проведення щорічних виставок робіт з художньо-прикладної творчості засуджених «Славимо Різдво Христове», «Великодня писанка» та «Преображення Господньою любов'ю». Співорганізаторами їх є Синодальний відділ у справах пастирської опіки пенітенціарної системи, ДКВС України та Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник.

Можна стверджувати, що нині в установах виконання покарань забезпечені необхідні умови для задоволення релігійних потреб засуджених. За сприяння Церкви і священнослужителів у кожній установі діють храми, каплиці, молитовні кімнати, створено духовні бібліотеки. Важливий виховний вплив має участь засуджених у будівництві та облаштуванні святинь. Це є цілком природним, оскільки в усі часи саме через храм йшла людина до каяття та духовного відродження. Тому на сьогодні в кожній установі виконання покарань для задоволення релігійних потреб засуджених та персоналу функціонує релігійна споруда храм, каплиця чи молитовна кімната¹³.

Окремої уваги заслуговують заходи, що спрямовані на підвищення рівня релігійної освіченості в середовищі засуджених. З цією метою в установах виконання покарань функціонують недільні православні школи для засуджених. Їх головне завдання – духовно-просвітницька робота з

¹³ Пахомов І. В., протоієрей Віктор Яценко. Взаємодія персоналу пенітенціарних установ з Українською Православною Церквою у реалізації душпастирської (духовно-просвітницької) роботи: навчальний посібник / Білоцерківське училище ППІ ДКВС України; за заг. ред. д. пед. н., проф. М.О. Супруна, 2016. – 129 с.

різними категоріями засуджених: з тими, хто бажає прийняти Православну віру, з тими, хто регулярно відвідує Церкву, але бажає знати про Православ'я більше, а також з тими, хто бажає отримати відповіді на хвилюючі його питання (консультування)¹⁴.

Звичайно, священнослужителі, які здійснюють духовне виховання персоналу ДКВС України, повинні мати відповідний рівень професійної підготовки. З цією метою 11–13 листопада 2015 року у Білоцерківському центрі підвищення кваліфікації персоналу ДКВС України курсову підготовку пройшло 25 православних священнослужителів, про що отримали відповідні сертифікати. Також Білоцерківським центром підвищення кваліфікації персоналу ДКВС України був створений навчальний посібник для православних священнослужителів, які здійснюють душпастирську опіку засуджених та персоналу ДКВС України¹⁵.

Як підсумок викладеного вище, слід наголосити, що в умовах реформування вітчизняної пенітенціарної системи плідна співпраця Церкви та ДКВС України надає додаткові можливості вибудовувати систему справжніх духовних цінностей у житті засуджених, що сприятиме їх виправленню, ресоціалізації та соціальній адаптації після звільнення. Також, взаємодія Служби з Церквою створює умови для духовно-просвітницької роботи з пенітенціарним персоналом. Їх спільні зусилля спрямовані на реалізацію зазначених питань сприяють втіленню в життя християнських цінностей, примноженню добра та злагоди в нашій Державі.

¹⁴ Пахомов І.В., Супрун М.О. Православні цінності як чинник ресоціалізації засуджених / Труди Київської Духовної Академії. - №25, 2016. - С.285-297.

¹⁵ Пахомов І.В., Супрун М.О. Навчання православних священнослужителів (капеланів), які здійснюють душпастирську опіку засуджених та персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України // Труди Київської духовної академії. - №26. – К., 2017. – С.361-369.